

TARIXİ POETİKA

Natəvanın şeirlərində güllər təsəvvüf elementi kimi

Tahirə Məmməd

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: tahire.mammed@yahoo.com

Annotasiya. Xurşidbanu Natəvanın musiqililiyi, cəzbedici, düşündürücü, orijinal təsvir və ifadə vasitələri ilə maraqlı doğuran şeirləri ilk növbədə kədərli, nisgilli ovqatı ilə diqqət cəlb etmiş və bunun səbəbi tədqiqatlarda, əsasən, şairənin şəxsi həyatında, Qarabağda yaşadığı itkilərlə əlaqələndirilmişdir. Şairənin üzləşdiyi müsibətlər, sözsüz ki, onun ovqatına və yaradıcılığına təsirsiz ötürməmişdir. Natəvanın şeirləri dərdlə bərabər həm də tükənməz eşq, enerji qaynağıdır. Bu ikiliyin vəhdəti təsəvvüfi situasiya və yaşantılarda ifadəsini tapır. Həmin situasiya və yaşantılar Natəvanın şeirlərində rəmzləşən daxili məzmun qatı və şeirlərinin arxitektônicasında zikrvari dövrəvilik yaranan poetik fiqurlarla üzə çıxır.

Şeirlərini təsəvvüfə bağlayan və onlara çoxqatlı məzmun verən elementlər sistemində gül və çiçəklərin xüsusi yeri var. Natəvan öz ruh aləmini ifadə etmək üçün yaradıcılığında gül, qərənfil, bənövşə, süsən, lələdən ornament kimi istifadə etmişdir.

Açar sözlər: Natəvan, gül, lələ, bənövşə, təsəvvüf, kədər, eşq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 22.06.2022; qəbul edilib – 28.06.2022

Flowers as an element of Sufism in Natavan's poems

Tahira Mammad

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: tahire.mammed@yahoo.com

Abstract. Khurshidbanu Natavan's poetry, for its musicality, captivating, thought-provoking, and unique ways of description and expression, first of all drew attention to their sorrowful, gloomy atmosphere, which was mostly related to the losses in poet's personal life in Karabakh in the researches. Of course, the misfortunes faced by the poet, had an impact on her mood and creative work. Poems by Natavan are both heartbreaking and a never-ending source of love and vitality. Mystical circumstances and experiences express the unity of this duality.

These circumstances and experiences are manifested in the layer of internal content symbolized in Natavan's poems, as well as in the architectonics of her poems with poetic symbols that create a remembrance cycle.

Flowers play a significant role in the system of components that link her poems to Mysticism and have a multi-layered content. Natavan adorned her spiritual environment by using roses, carnations, violas, irises, and tulips as an ornament.

Keywords: Natavan, flower, tulip, violas, mysticism, sorrow, love

Article history: received – 22.06.2022; accepted – 28.06.2022

Giriş / Introduction

Ayrı-ayrı xalqlarının dünyabaxışlarında qədim zamanlardan rəqəm, rəng, quş və güllərin magik gücə malik olması haqda geniş yayılmış inanclar mövcuddur.

Ədəbi mətnlərə nəzər salanda, az qala, hər bir xırda çiçəyin belə öz gerçək anlamından başqa bir də işarəviləşmiş funksiya daşdığına şahidi oluruq. Bu baxımdan qərənfil, qızılgül, süsən, bənövşə, lalə, xrizantema kimi güllər hər biri hansısa gizliliyin və əlamətin ifadəçisidir.

Əsas hissə / Main Part

Natəvan üçün gül aşiq və məşuqun vəhdətə vardığı gözəllikdir, sinəsi dağlı lalə ayrılığı üst-üstə qalanmış, kədər, həsrət düyünü vurulmuş qəlbə bənzədilir, qərənfil aqlını itirmiş, pərişan aşiqdir, süsən naz, nəzakət rəmzidir, bənövşə səhralarda baharın eşqi ilə pərişanhal olan aşiq, “ya-hu” deyib zikr eləyən dərvişdir...

Lalə klassik Şərq poeziyasında həm bağına od düşmüş aşiqi, həm də Allahı rəmləşdirir. Eyni hərflərlə Allah, hilal və lalə yazıldığından o, aşıqın özündən çox onun yolunu nurlandıran məşuqu ifadə edir. Bu vəhdət Xətayinin “Dəhnamə”sinin “Bahariyyə” bölümündə açıq ifadə olunubdur:

*Lalə oturur başında tacı,
Heç sərvərə yoxdur ehtiyacı.*

*Lalə gecələr yaxıb çırağı
Aşiq ciyərinə çəkdi dağı. [5, s.246]*

İkinci beytdə lalə, hilal və Allah arasında assosiasiativ əlaqə əksini tapır.

Təsəvvüfdə lalə qəlbi və qəlblə Allahın birliyini simvolizə edir. Natəvan bağı, qəlbi ilə lalə arasında yaratdığı təşbehə həm öz dərini bəyan edir, həm də laləni bağına nəqş edir, qəlbi və lalə eyniyyət qazanır:

Bahar laləsi tək bağırm oldu qan, ölürəm! [7, s.36]

Lalənin bağlı qönçəsi ilə özünün sinəsində düyün bağlayan gizli dərnlərini müqayisə edir ki, bu da yenidir:

*Nəzər qıl, qönçeyi-lalə misalı bir-biri üstən
Çəkilməmiş sinəmə, gör kim, necə dağı-nəhan, sənsiz! [7, s.39]*

Şairənin oğul həsrəti, ayrılıq və itkilərdən düşər olduğu yanğı bu misralarda aydın ifadə olunub. Lakin şeirin üslubu, anlatma tərzindəki başqa bir yaddaş qatının – təsəvvüfi anlamın da varlığını qəbul etməyə əsas yaradır. Ayıraraq təqdim etdiyimiz bu misra və beytin aid olduğu qəzəllər Natəvanın həyat hekayəsinə bələd olmadığımız halda bütövlükdə təsəvvüfi eşq tərənnumü kimi dəyərləndirilə bilərdi. Bu isə təsadüfi deyil. Şairə çox güman ki, şəxsi kədərini ilahi axara yönləndirərək özündə dözümlü, dəyanət tapmışdır.

Güllərin içərisində bütün fərqli mədəniyyətlərdə özünəməxsus yeri olan qızılgül poeziyada daha geniş yayılmışdır. Mifoloji, dini və təsəvvüfi məzmunlu qızılgül, poeziyada daha çox gül adı ilə bilinməkdədir.

Folklor və divan, antik yunan, Roma, hind ədəbiyyatlarında, ədəbi cərəyanlarda, fərqli ədəbiyyat və mədəniyyət tiplərinin hər birində gül işarəvi element kimi mövcuddur.

Xristianlığa görə, qızılgül işgəncə və əzabdan tökülən qanın, digər tərəfdən, müqəddəsin günahsızlığının, bakirəliyinin simvoludur. Qan və gül arasındakı yaxınlıq hələ qədim dövrdən mövcud idi: ölümcül yaralanan Adonisin qanını Afrodita iksirlə qarışdırır və ondan qan rəngində güllər yaranır; qızılgülün rəngi əvvəllər ağ imiş, Adonisi axtaran Afroditanın bədənini yaralayan tikanlardan üstünə tökülən qandan gülün rəngi qızarıb [8]. Bir rəvayətə görə, qədim yunanlara qızılgül Afrodita doğularkən onun üzərində olan köpüklərdən yaranmışdır.

Romalılar qızılgülün yaranışını başqa cür əfsanələşdirir; İlahə Diana gözəl Rodontanı arxasınca düşüb, narahat edən kişilərdən qorumaq üçün onu qızılgülə, kişiləri isə onun saplağındakı tikanlara çevirir. Orta çağda isə tavana asılan qızılgül salonda gedəcək söhbətlərin gizliliyinə işarə edirdi. Gülün altında anlamına gələn və bu gün də istifadə olunan latınca “sub rosa” terminin əslində bu yozuma bağlıdır [2].

Yaxın Şərqdə daha çox yayılan rəvayətə görə, məşuqu rəmzləşdirən gül öz rəngini aşıqı olan bülbülün qanından almışdır. Gül ona görə dəyərlidir ki, o özündə aşıqla məşuqu birgə yaşadır; vəhdəti-vücudu əks etdirir. O həm də İslam Peyğəmbərini simvolizə edir, iyini onun tərindən aldığı söylənir.

Bir rəvayətə görə isə qızılgülün əsl cənnətdədir. O, Adəm ilə Həvvanın cənnətdən qovulmasından sonra utandığından qızarıb [2].

Yaxın Şərq ədəbiyyatının süjet və motivlərindən maksimum səviyyədə faydalanan Dante qızılgülün rənginin qırmızılığını İsanın tökülən qanı ilə əlaqələndirir; mələklər onun qanı ilə ağ, parlaq qızılgülləri boyayırlar [8]. “İlahi komediya”da qızılgül həm də Məryəmin rəmzidir.

Qızılgülün gerçək varolan və ilahi eşqlə bağlılığı, bülbül və gülün vəhdəti Qərbdə Şərq ənənəsi kimi yaşamaqla çox güclü bir cazibə yaratmışdır. Qərbdə gül nə qədər cəzbedici olsa da, o, Şərq gülü kimi ilahi vəhdəti ifadə etmir. Şərqin gülü bülbül ilə vəhdətdədir və eşqi təmsil edir. O eşqi ki, orada aşıq canını verib məşuquna qovuşur. Qərb ədəbiyyatına Şərq motivli gülün girişi fransızlara aid “Gülün romanı” (1277-ci ildə yazıya alınmışdır) [2] ilə başlayır. Lakin süjet yarıdan gül taleyi, gül-bülbül macərası Qərb ədəbiyyatında Oskar Uayldın “Gül və bülbül”ündən [1] sonra məşhurlaşır. Oskar Uayld əsərinin süjetini qurarkən birbaşa Füzulidən, Hafizdən bəhrələnir. Lakin hər nə qədər Şərq motivini alsa da, onun həllini bir qərblə ruhu ilə reallaşdırır; sonda “aşıqı” bülbülün eşq üçün fəda etdiyi canı və “məşuqu” aşıqın onun üçün gətirdiyi gül maraqlandırmır.

Müasir dünya ədəbiyyatında gülün yeni bir sehlə doğuşu Umberto Ekonun “Gülün adı” və Xorxe Luis Borxesin “Paraselsin qızılgülü” əsərləri ilə gerçəkləşdi.

Xorxe Luis Borxes Şərqin gül, kimyəgər, ustad-şagird motivləri üzərində qurduğu “Paraselsin qızılgülü” hekayəsində qızılgül xüsusi magik element kimi təqdim olunur [6].

Umberto Eko gülün adını elə-belə işlətdiyini söyləyir [4]. Lakin Ekonun bu postmodernist romanındakı dedektiv elementlər və gizlinlərin aranması əsərin adının semantik yaddaşına həm orta çağ mədəniyyətindəki gizlinliyi (“sub rosa”), həm də Şərqdə varlığın mahiyyətinə yönəlik rəmzi vəhdəti hopdurmuşdur; bu isə mistifikasiyaya yol açmaqla romanın sehliliyini qüvvətləndirmişdir.

Natəvan XIX əsrdə bir klassik ənənə davamçısı olmaqla gül və eşq motivinə yaradıcılıqla yanaşaraq orijinallıq və yenilik göstərir. Füzuliyə böyük rəğbət bəsləyən Natəvan şeirlərində gül-bülbül münasibətlərini özünəməxsus tərzdə ifadə etmişdir. Natəvanda gülün gözəlliyi və parlaqlığı onun uğrunda canından keçən bülbülsüz mümkün deyil; gül açılması üçün bülbülü gözləyir, bülbülsə eşqdən aqlını itirib sinəsini tikana çırpır...

İstər Füzulidə, istər Hafizdə, istər Oskar Uayldda gül bülbülün qanını töküüb. Gül hər nə qədər məşuq olsa da, o, qan tökmədə, bir qədər günahkar təsiri bağışlayır.

Natəvanda gül bülbül qanı ilə gözəllik tapır və o gəlib çatmadan açmır, gül bülbülün qanından can alır, ikisinin vəhdətindədir gözəllik:

*Cahanda zərrə qədər olmaz, ey könül, xəndan,
Ki, xuni-bülbül əgər olmasa qəzası gülün. [7, s.15]*

Gülün bülbül həsrəti, məşuqun aşiq hicranı gül-bülbül eşqinə qadın münasibətinin şüuraltı sızmasının da nəticəsidir. Qəzəlin sonunda özünü güllə eyniləşdirən şair aşiqi olduğu gül qədər eşqdən rəng ala bilmədiyini bildirir:

*Tutardı, xuni-cigərdən olaydı gər sirab,
Günəş tək hər tərəfi, Natəvan, ziyası gülün. [7, s.15]*

Natəvanın şeirlərinə gül ya məşuq kimi təqdim olunur, ya da gözəlliyi, təzəliyi bildirən bən-zətmə kimi verilir.

Şairə gül aşıqlığını həm də ana-oğul sevgisində istifadə edir. Vaxtsız itirdiyi oğlu Mirabbasın və ayrılığına məcbur olduğu Mehdiqulunun həsrətindən şeirlər yazanda balalarını gülə, özünü isə fəğan çəkən bülbülə oxşadır. Oğlu Mirabbasın ölümünə həsr etdiyi “əfsus” rədifli qəzəlinde yazır:

*Keçibdi mövsimi-gül, getdi novbahar, əfsus!
Qalıbdı bülbülü-biçarə xarü-zar, əfsus!*

*Riyazü-izzü şərəfətdə bir gül açmışdı,
Qopardı ol gülü gülçini-rüzgar, əfsus!*

*O gül ki, qibtə edərdi ona behiştə-çəmən
Tutubdu indi yer altında o, qərar, əfsus! [7, s.57]*

Natəvanın qərənfilə yazdığı şeirində də güldə olduğu kimi vəhdət halı tərənnüm edilir; o həm aşıqın, həm də məşuqun əhvalını əks etdirir. Şeirdə qərənfil bir tərəfdən ağlına itirmiş, pərişan aşıqdır:

*Səni gülşən ara aşıftə gördüm,
Yəqin bildim tutub sevda, qərənfil! [7, s.44]*

Başqa bir tərəfdənsə üzü hicablı gözəldir:

*Üzündən pərdeyi-nazın kənar et!
Unutma aşiqi, haşa, qərənfil! [7, s.44]*

Yenə də aşiq münasibətinin içində bir qadın həssaslığı, qadın hissələrinin məhrəmliyi, məşuqa doğmalığa iltifatı duyulur, eyni zamanda aşiq və məşuq eyni semantik fiqurda təqdim olunur.

Natəvanın şeir həsr etdiyi güllərdən biri də süsəndir. Klassik poeziyada süsən əsasən qılınc, xəncər, gözəlin kirpiyi, nazı ilə əlaqələndirilmişdir. Şeirdə Natəvan süsənin naz və nəzakətini önə çəkib çiçəyi vəsf edir, nazlandırır, əzizləyir, onu yaşatmaq, bağa girən bağbanlardan qorumaq üçün şəklini çəkir, eyni zamanda həm rəsmi, həm də çiçəyi əzizləyir. Şekli də “lütfi-təb ilə”, şeir yazdığı kimi çəkdiyini bildirir:

*Bu qədər lütfü nəzakət kim sənin hüsnündədir,
Lütfi-təb ilə səni ol Natəvan çəkmiş məgər? [7, s.19]*

Divan ədəbiyyatının, eləcə də təsəvvüf poeziyasının əsas çiçəklərindən biri bənövşədir. Klassik türk şeiri üzərində aparılan araşdırmalarda bənövşənin əsasən “Mecnûn, Ferhâd, âbid, mü-

rîd, âbdâl, secde eden kimse, namaz kılan kimse, günâhkâr, suçlu, sarhoş, mestâne, yaşlı kimse, serefgende, gedâ, kul, hizmetçi, divâne, pervâne, uğru, güzel, sevgili, hindû-beçe, dilâver, delikanlı, utanmış kimse, ‘attâr, cirit oyuncusu” [9, s.215] kimi mənalarda işlənildiyi qeyd olunur. Ədəbiyyat tariximizdə bənövşədən bəhs edərək ilk növbədə Qurbaninin bu çiçəyi iki cahanı birləşdirən element kimi təqdim etdiyi məşhur şeir yada düşür:

*“Mələklərimi dərmış, Göydən gətirmış
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni”*

Bu şeirdə bənövşə göydən gəlib göylərin ayrılığını çəkən, qürbətdə qalan, eşqdən, həsrətdən boynu əyri bitən aşiq, eyni zamanda real anlamda gözəlin tər buxağına bəzək verən cazibədar çiçəkdir.

Türk divan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Qaramanlı Nizaminin gözündə isə bənövşə ayrılıqdan beli bükülən, alnını yerə qoyub, qulluq məqamına çatan aşiqdir:

*Xəttin qəmiylə qəddi büküldü mənəksənin
Görməzmişən ki başı ayağındadır dəxi. [3, s.305]*

Natəvana görə isə fələk rənginə bənövşə səhralarda baharın eşqi ilə pərişanhal olan aşiq, “yahu” deyib zikr eləyən dərvişdir:

*Neçün gülşənlərin tərkin qılıbsan?
Düşübsən çöllərə dilcu, bənövşə!*

*Belə qəddin bükülmüş, pirlər tək,
Deyirsən sübhü-şam yahu, bənövşə! [7, s.45]*

Nəticə / Conclusion

Natəvanın şeirlərindən seçib təqdim etdiyimiz beytlərdən də göründüyü kimi, o həm təsəvvüf poeziyasının üslubi xüsusiyyətlərindən istifadə etmiş, həm də öz dünyəvi kədərini ilahi eşq və kədərlə birləşdirib dövrünün gərdisindən aldığı yaralara qarşı dözümlü, dəyanət göstərmişdir. O, bir divan şairi kimi duyğu və düşüncələrini sadə dillə yox, təsəvvüf poeziyasının semantik zənginliklərindən istifadə edərək çatdırır. Şairənin poetik dili onun daxili dünyasından kənarında qalan zahiri çalar deyil; içindəki fərdi kədərini ilahi hüzn və ayrılıq hicranında əritmək yaşantısının bədii ifadəsidir.

Ədəbiyyat / References

1. Çinar İkrəm. Aşkın Felsefesi: Gül ile Bülbül. Eğiştirim Dergisi. Sayı: 11. Mart 2006.
2. Çiçek Bakımı - Çiçek Sepeti . [www.ciceksepeti.com/cicek-bakimi..\(int,1\)](http://www.ciceksepeti.com/cicek-bakimi..(int,1)).
3. İskender Pala. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
4. Umberto Eco - GÜLÜN ADI.xps - Kitabxana.Neth<http://kitabxana.net> > files > books > file
5. Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
6. Хорхе Луис Борхес. Роза Парацельса - Lib.ru<http://lib.ru> > BORHES > rose_par 21 iyun, 1997.
7. Xurşid Banu Natəvan. Azərnəşr, 1956.
8. Веселовский А.Н. Из поэтики розы dugward.ru/library/.../veselovskiy_alexandr_iz_poetiki_rozy.html
9. Yavuz Bayram. Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler. Turkish Studies, Volume 2007.

Цветы как элемент суфизма в стихах Натаван

Тахира Маммад

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: tahire.mammed@yahoo.com

Резюме. Поэзия Хуршидбану Натаван своей музыкальностью, увлекательностью, заставляющей задуматься, уникальными способами описания и выражения прежде всего привлекала внимание своей скорбной, мрачной атмосферой, которая в большей степени была связана с потерями в личной жизни поэта в Карабахе. Конечно, несчастья, с которыми столкнулась поэтесса, не могли не сказаться на ее настроении и творчестве. Стихи Натаван душераздирающий и нескончаемый источник любви и жизненной силы. Мистические обстоятельства и переживания выражают единство этой двойственности.

Эти обстоятельства и переживания проявляются в пласте внутреннего содержания, символизируемого в стихах Натаван, а также в архитектонике ее стихов с поэтическими символами, создающими цикл воспоминаний.

Цветы играют значительную роль в системе компонентов, связывающих ее стихи с мистикой и имеющих многослойное содержание. Натаван украсила свое духовное окружение, используя в качестве орнамента розы, гвоздики, виолы, ирисы и тюльпаны.

Ключевые слова: Натаван, цветок, тюльпан, виолы, мистика, печаль, любовь